

RÓZSIKAÉDES

Az erdélyi művészek önéletríró kényszere — a végleg talán soha le nem győzhető ellenállásokkal folytatott küzdelem kimenetelétől, természetétől függően — tör fel az egyes művészi pályák legkritikusabb pontjain, vagy fojtódik anyag és forma beszédességébe, önéletrírásosságába. Életük és munkásságuk legfőbb izgalma és mondanivalója az, hogy egyáltalán művészek lettek, és az, hogy *miként* váltak művészekké — nyomor, közöny, sors ellenében is.

A mi művészeink nem stílusforradalmi újításaik védelmében vagy magyarázataként nyilvánították ki ars poeticájukat, s nem nyomtatott manifestumokba foglalták a kinnal meglelt művészi igazság, cél, módszer tételeit, hanem minden időkbén azt bizonygatták, milyen nagy szükségük lenne az embereknek nálunk is a művészetre, s pénzért vagy szerelemért, szeretetért kolduló levelekben kanyarodik ki a tolluk az alkotás végső értelmét kutatni.

Egy ilyen hatalmas önéletrajzi levélből szakítottuk ki az alábbi részleteket is, amelyekben egyik legnagyobb művésznünk, a már három éve halott Nagy Albert tusakodik önmagával, tulajdonképpen nem is a levélbeli Rózsika, hanem a festészet kegyeiért. Ebben a közel egy hónapon át vezetett napló-levélben (1945. december 6-áról keltezi az első részt, s az utolsó datálás a kézirat utolsó harmadrésze élén, január 1-éről való) írásos hagyatékában egyedülálló részletességgel és összefoglaló igénnyel tárja fel mindig kifelé tekintő, örökké a közösség jövőjét faggató, s mind általánosabb érvényű válaszokra alkalmas képírásának a *személyes*, szinte biológiai megokolású indítékait.

Tégláról téglára építi önmagát a festői életműbe (nem véletlen pillanatot tehát a Kőműves Kelemen-téma felbukkanása sem az ötvenes évek derekán), noha ez a művészi önépítkezés éppen e 45-ös sorok zárása után válik a Dohány utcai padlasműteremben valósággá, képi valósággá, vagyis azzá a festő-hatalommá, amely „...nem egyéb, mint az a képesség, hogy a képen szereplő minden lényt és dolgot önálló, tényleg élő lélettel tudjuk felruházni... [A] jó ceruza [...], minden rokonával együtt (az ecsetet sem véve ki), hegyén kell hordja a művész nekifeszült, de fékentartott erejét...”

A világ birtokbavételének a sikere — mely végül is minden művészet értelme — nem feltételezi feltétlenül az aszkézist. De minél nagyobb ellenállást kell legyűrnie ennek a „nekifeszült, de fékentartott erőnek”, annál pusztítóbban emészti fel az önmagára fordítható, művészetén kívüli érzelmi javakat.

Ennek a felismerésnek és sorsképnek a keserű inventáriuma ez a levél. Köszönet érte, ezúton is, a címzettnek, hogy megőrizte, s ily módon — és nemsokára könyv formájában is — elfoglalhatja méltó helyét a romániai magyar művészet levelesládájának legfeltettebb kincsei között.

Banner Zoltán

[Kolozsvár, 1945. december 17.]

Szegény Rózsika! Tényleg kezdem sajnálni, mert nem tudtam, hogy mennyire teszem próbára szentimentalizmustól irtózó türelmét, pedig még sok minden hátra van. Ne haragudjon, hogy ilyen kitartóan időzöm az ábrándok világában, de a hétköznapok és Karácsony kényszere

NAGY ALBERT: FEHÉR KAKAS

INCZE JANOS: DESI TEMPLOM

rítenek rá. A kollégiumi szobámban vagyok most; este van s egy ajándékba kapott nagyszerű kis kályhában duruzsol a tűz; szóval keleti kényelemben írok s így sok minden itt megbocsátható. Előszedem régi játékaimat és megmutatom annak, akit tisztelek és szeretek! Itt van például még egy: „a huhogó béka“; majdnem elfelejtettem, pedig nagyon tehetséges lúdbőröző... Torda határában is vannak „feneketlen“ kis tavak; szélükön magas sással, kákával, melyek megközelíthetetlené teszik misztikus tükreiket. Gyakran fényes nappal, forró napsütésben, vagy alkonyatkor, ha teljes a csend, hallani a békák furcsa ritmikus, világfájdalmas huhogását. Érzéseink számára ilyenkor ők a titkok feltárói... Egyszer Kecskemét határába mentem ki messzire (persze jóval később, már pesti akadémista voltam); ott fogott a szürkület; pocsolyákká terebélyesedett feneketlenlégek partján szórakoztattak ismét ezek a csupaszáj lények, melyek oly bájos naivsággal hiszik, hogy visszariasztanak Tündérországtól. Körülöttem akkor egyetlen körbeszaladó egyenes, az eget-földet elválasztó horizont, egy pár csillaggal az égen és egy pár fehér ponttal a földön, mint egymásnak tükörképei, ringtak a levegőtenger hullámain. És visszavezettek pár éves koromig, amikor anyámat kísértem fel Pestre, hogy ott megállapítsák róla a rövid lefolyású, gyógyíthatatlan rákot. Bizonyosan tudom, hogy a fehéret, amely olyan fontos szerepet kapott a piktúrásban, akkor láttam meg először. Estefelé szaladt át a vonat az alföldön s az ablakon gyors iramban tűntek fel és el a vakító fehér tanyák. Most, vagy 35 év távlatában, ha lehet, még hatalmasabbá nő az élmény, mit akkor éreztem. Apám nagy irodalomkedvelő volt, sőt Torda megye egyetlen hetilapjának, az *Aranysvidék*nek részben létrehozója, később pár évtizeden át főírója; nagy volt a tekintélye a háznál és féltünk tőle, de visszaemlékszem élesen meleg hangjára, amikor nagyjainkból olvasott fel. Nagyon szeretnék itt elidőzni, de aztán tényleg nem tudom, hogy mikor végzem be a levelet. Persze ő is nagy Petőfi-rajongó volt (az *Apostolt* olvasta föl egyszer nekünk!). Így szóval tudtam, pontosabban sejtettem Petőfi lényegét és ma megértem, hogy a „végtelen semmiben“ szétszórta alföldi fehér házak milyen szimbólumai az ő magyarságának...

Most, hogy mikroszkóppal igyekszem vizsgálni magamat, nem hagyhatok ki egy fontos körülményt, amely 5—6 éves koromból maradt meg bennem. Akkoriban még jól volt dolgunk, gyakoriak voltak a vendégek és sokszor megesett, hogy nekünk, gyerekeknek a földre vetettek ágyat. Egy ilyen téli kora reggelre emlékszem vissza. Apámnak mint megyei hivatalnoknak „kommisszióba“ kellett mennie akkor is vidékre (olyan titokzatos volt akkor a szó előttem...); én is felébredtem s a földön-fekve a félhomályban, hogy fel ne ébredjen a ház, jöttem és készült az útra apám és anyám; csak a lábukat figyeltem, melyek pontosan az orrom előtt lépkedtek s így óriássá nőttek alakjaik... Megéreztem, hogy a láb milyen szilárd alapja annak a bonyolult épületnek, mit emberi testnek, embernek hívnak... S hogy a messziségek még jobban elcsaljanak, közbeszólt valami duda vagy mély hangú sip, mit valószínűleg a csordapásztorok használtak akkor, kora reggel. Mit nem adnék érte, ha ezt a hangot még egyszer hallhatnám!

*

Rómában aztán beláttam, hogy ez így tovább nem mehet; utóvégre is festő akarok lenni. Átvágtam a gordiusi csomót egy sovány, akkor még meglévő tordai házunkra felvett kölcsönrel, mit évek múltán, nagy bajjal aztán visszafizettem. Ez épp arra volt elég, hogy a legszükségesebb festőfelszereléseket beszerezhettem. Na és munkához láttam. Ezek az első munkáim tényleg csak a kéz s a képzelet tapogatózásai voltak, súlyos festői hibákkal és hiányokkal, de mindenesetre elég voltak arra, hogy egy ritka humánus érzékű olasz család vett pártfogásába s az ő segítségével csináltam aztán valami „karrier“-félélet... A dolgot inkább csak azért siettettem, hogy idős nevelőszüleim is láthassanak valamit belőlem, mert éreztem, hogy nagyon mélyen kell kezdenem, ha komolyat akarok csinálni... Ezt a céloom el is értem, és hálát adok az Úrnak érte. Az, hogy rendszeres segítséghez jutottam, nem remélt újság volt számomra. Igyekeztem is aztán kihasználni több éven át a tényleg az Égből hullott mannat és legjobb erőmmel próbáltam megalapozni piktúrám. De ezt ne úgy képzelje Rózsika, hogy mostmár nagy dérrrel-dúrral munkához láttam; a munka mint olyan, mint robot, gyenge oldalam és kimondom kerekén — irtózom tőle. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ha elfog a láz, ne legyek képes tűrhető teljesítményekre, s hogy milyen intenzív ilyenkor a munkába való bekapcsolódásom, ezt abból látom, hogy ha ilyenkor megzavar valaki, vagy valami, az összes démonok felágaskodnak bennem s képes vagyok a legnagyobb durvaságokra is. Hát ilyen veszélyes gyerek vagyok! Etekinetben bizony súlyos bűnök terhelik gyenge vállaim, melyeket legfeljebb az enyhít, hogy sokszor megfogadtam, hogy kiölöm a gonoszt magamból. De hiába! nagyon nehezen megy... Annyira kényes és magamnakvaló vagyok a munkámban, hogy pl. egy netáni házaseletet is most még csak úgy tudok elképzelni, hogy édes párommal egy héttornyú kastélyban laknék és munkaideje alatt se ki, se be egyik a másikhoz, hogy aztán annál szebb és frissebb legyen a találkozás; hogy már szépítem egy kicsit a dolgot... Önzés a végletekig vagy a művész hatalmi törekvése, hogy egyeduralkodó maradjon munkája birodalmán? Tény, hogy nem valami istenes dolog. Bár úgy is felfogható, hogy némely fajta művészet annyi szálból fonódik össze, hogy azok között rendet teremteni csak nagy erőfeszítés árán lehet s az ember gyenge. Meg aztán súlyos tapasztalatom van e téren; Rózsika alaposan el fog csodálkozni, ha lentebb majd leírom a históriáját és kétlem, hogy azok után nem másítja-e meg eddigi véleményét rólam... De már mindegy; tudnia kell rólam mindent!

Többet meditáltam, mint dolgoztam; sokkal többet; munkáimnak a száma ez alatt a 15 év alatt, amióta festek, elcsüggesztően és tán értelmetlenül kevés, mert hozzáértő láthatja, hogy azok nagy odaadással készültek. Mégis nem hinném, hogy csak a lustaság az oka a csigalassúságnak. Magamnak úgy felnagyítottam a dolgokat, témákat, a megoldandó problémákat, hogy — ilyen súlyos terhek alatt tényleg csak nagyon lassan haladhattam, akár a csiga a házával... A gyakori kétkedések, hogy vajon művész vagyok-e, a rákövetkező dühkitöréshez hasonló fellobbanások, melyek sokszor majdnem formális izomfájdalommal jártak, talán megmagyarázzák azt a mai napig is gyakori állapotot nálam, amikor beleveszek egy teljesen gondolat- és akaratnélküli térbe,

melyről csak annyit érzek, hogy nem lehet teljesen tartalom nélküli, sőt talán a lényeg... A legfontosabb dolgok talán ilyenkor határozódnak el s az ember már csak karosszékbe kell hogy üljön és dolgozzon. Nahát bizony ez nem egészen így van, de kétségtelen, hogy ez a tudatalattiság ott kell hogy legyen minden művész háta megett.

Jóideje már nagy divat hangoztatni, hogy nem a *mit*, hanem a *hogyan* a fontos a művészetben. Ehhez egy kis szót kérek és itt megpróbálok válaszolni Rózsika egy pár szokatlanul intelligens kérdésére; nehogy félreértsen: ezt itt általában értem, mert az a — kislány, akinek most írok, minden pillanatban okos. Nem is értem, hogyan lehet ugyanakkor olyan kedves is. (Ez csak nincs agyoncukrozva?)

*

Komolyan meg vagyok ijedve. Az új és legújabb korban a művészeteknek rengeteg irodalma támadt; én ebből nagyon keveset tudok; sőt csak sejtésem van róla. Ezért inkább a laikus szemével próbálok közeledni a dolgokhoz. Így remélem, hogy Isten, de — Rózsika is megbocsát, ha netán badarságokat is fogok írni.

Kultúrám nem nagy. Nem mintha nem lett volna alkalmam ezt kiszélesíteni, de valahogy az a nézet vert gyökeret bennem (példákon okulva) akadémista koromban, hogy a művésznek a túl sok tudomány is megárt. Inkább azt a képességet igyekeztem magamban kifejleszteni, hogy egy látott, hallott vagy olvasott műről egy villanás alatt *megérezzem* annak értékét és fontosságát, sokszor egyetlen jelből. Így elértem, hogy még nem esett meg velem az, hogy olyan művészt vagy írórt értékeltem volna sokra, akiről a végén kisült, hogy kontár. Szóval nem csináltam a fejemből lexikont; emlékezőtehetségem is ilyen irányban nagyon gyenge.

Így „felvértezve“ próbáltam aztán valamilyen rendet, sőt rendszert teremteni a művészetről való elképzeléseim között, amely lehet egy ilyen vagy olyan értékű művész gőgje is, de kétségtelen, hogy egyik szándékom volt ezáltal az, hogy egyéni terüvel lépjek be a művészet kapuján.

Hát persze, „új nincs a nap alatt“, mert az ember láncszem az időben; csak azt akarom itt még megjegyezni, hogy szeretek magamtól rájönni a dolgokra. Lehet, hogy ez is egoizmus, az alázatosság hiánya, de hátha Rózsika legalábbis megpróbál kigyógyítani belőle.

Eddig háromszor vészeltem át komoly oldalról olyan megalázást, amely képességem tökéletes lebecsülését jelentette, vagy ami még rosszabb, a „féltehetség“ zubbonyába öltöztettek. Ez bosszút, de mindenesetre nemes vérbosszút kívánt...

Az ember társaslény s a jelszó: rohanni az árral. Rám, mint gyenge fizikumú lényre, ennek az elvnek a megtagadása súlyos életveszedelmet jelentett, de kényszerítve éreztem magam rá.

A modern művészetnek azok a jellegzetességei, amelyek miatt azt a legszélesebb rétegek megszeretni nem tudták, engem is számtalanszor meggondolkoztatnak. Ezeket „helyszűke miatt“ most egyetlen szóval jelölöm meg: a deformálás. Eredete magában a természetben van, hiszen köztudomású, hogy az élő organizmusok világában, sőt a „holtanyag“ különböző képződményeiben (kristályok) sem létezik az abszolút

szimmetria vagy a matematikai részarányosság. A modern izmusok tehát jó úton jártak, amikor a múlt század második felében és azután nagy robajjal széttörték azt a művészeti iskolát, amelynek célja a dolgoknak egy, az *ember által* elképzelt abszolút harmóniába való kényszerítése volt.

Az emberi szellem roppant kilengésektől (erőfeszítés) kísért célja volt ezáltal az, hogy megtalálja újból azt a középutat, amelyen haladva a művészet mint a szellemet éltető delej a lehető legnagyobb tömeget képes átmelegíteni. (Nem lehet ti. kedves Isten előtt az a *góg*, amely a művészetet egy magas vagy legmagasabb elite agyonfinomított ízléséhez akarja felrakétázni.) Csakis ilyen alapon érzem elfogadhatónak a túlzott deformálást mint a modern művészet egyik logikus fejlődési velejáróját, amely viszont éppen azért, mert csak néhány kiválasztott számára jelent esztétikai élményt, egész bizonyosan beteg jelenség. Ma még ott tartunk, hogy éppen a legjelesebb festőkről állapítható meg a „csúf“-nak az a kultusza. Nem hiszem, hogy bármilyen nevelés képes volna ezt elfogadtatni s ha mégis mindenáron meg akarná tenni, könnyen visszafelé sülhet el a dolog s akkor meg a normális (tehát mint olyan kétségtelenül egészséges) látású szem adhat komoly leckét a művészetnek is, kényszeríteni fogja a művészt annak belátására, hogy oktalanság a Természet remekbeszabott normáit eltorzítani s a szépségideáit egy kis túlzással (de nem is sokkal) mondjuk az angolkórban jelölni meg. Föl kell tenni végre is a kérdést, hogy lehetséges-e még a festészetben így operálni a humánus eszközeivel, hogy a mű formai megoldása senki számára se legyen visszataszító, hanem a tényleges szép jegyében foganva, küldjön üzenetet az embereksors és szellem variációiról? Ha majd eljön az idő és ezt a kérdést feszegetni fogják, alaposan le fog apadni a piktúrával foglalkozók száma. Van egy szakmabeli kifejezés: „sarkosan rajzolni“. Ez nem azt jelenti, mint ahogy az akadémisták hiszik, hogy mindent egyenesekre „egyszerűsítke le“, hanem az egyeneseknek és görbéknek a természetben uralkodó arányát, amely a rajzolókezet acélos erővel vezeti s — a *csont és izomszerkezet* egybehangelésével kizárólag csak a tehetséget szolgálja. Köznapi nyelvre átfordítva ez nem egyéb, mint az a képesség, hogy a képen szereplő minden lényt és dolgot önálló, tényleg élő léttel tudjuk felruházni... A „Kohinoor“, a Világosság hegye jut most eszembe, mert: kemény, mint a gyémánt; drága; egy van belőle; jó — ceruza, mely minden rokonával együtt (az ecsetet sem véve ki) hegyén kell hogy hordja a művész nekifeszült, de fékentartott erejét...

A művészet egyik alaptulajdonsága az egyszerűség. A vázlatba kivetített lényeknek nagyon erős varázsa van. Ez az egyik magyarázata a modern izmusok túlnyomó részének az a tulajdonsága, ami a laikus előtt a képet „befejezetlenné“ teszi. Ez a körülmény nagyon sokat foglalkoztatott és a mai napig sem tudtam arra az álláspontra helyezkedni, amelyet kizárólag a „leegyszerűsítés“ és a „monumentális“ érdekel. És mert a kérdést így — leegyszerűsítve elfogadni nem tudtam, meggyőződésemmé vált, hogy a legjobbaknál is a nagyvonalak mögött igen gyakran úr tátong s miután a szem recehártyája is kikéjelegte magát, díderegni kezd az ember, mert nem lát szilárd pontot, amelyben megkapaszkodhasson. Úgy érzem, hogy a piktúrának az a túlságos — el-

zenésítése nem erőszakolható tovább. Elkezdtem — halmozni tehát a „szilárd pontokat“ és ma ott tartok, hogy képeimen az utolsó festékatomnak (ott, ahol éppen van) is helyzeti és tartalmi jelentősége van; leegyszerűsítve ezzel azt akarom mondani, hogy a monumentálist még a bőr pórusában is meg kell látni úgy, hogy ez megérződjön munkámon. Azt hiszem egyik eszköz lehet ez arra, hogy széles néprétegek is közelebb tudjanak férkőzni a művészet élvezéséhez.

A másik eszköz a *tárgy*, a „mit“. A festészetnek ez a nagyon le-sajnál, de sokak bosszúságára elmaradhatatlan kelléke, azt hiszem, hogy ezután mind erősebben fogja követelni jogait. Persze nem a melodrá-mára gondolok, hanem a *drámára*, amely az ember életét meghatározza, a körülöttem élő világot átítatja s az „irracionalist“ mint nagyszerű eszközt használja fel arra, hogy a testvériség után sóvárgó Föld a *jó-ban, tehát a szépben* lássa meg boldogulásának egyetlen zálogát.

Az a tény, hogy a dolgok *vannak*, világos pillanataimban a döb-benetig fokozzák az élményt bennem. Ezt csak úgy tudom magamnak megmagyarázni, hogy a szellemiség, amely az embert is szabályozza, benne kell hogy legyen mindenben; nem is fontos itt, hogy rajtam ke-resztül-e vagy sem... Abban a pillanatban, amikor az ősi egység (az Egy) részekre bomlott, elkezdődött a *Játék*, amely a végtelenből jött s a végtelen felé visz... Az a tény, hogy bőröm határain túl még sok minden és ember is van, gyakran hoz olyan állapotba, amelyről joggal elmondhatom, hogy őserdőben érzem magam. Van valami hallatlan tra-gikum, de ugyanakkor ezt kiküszöbölendő lehetőség abban a magányos-ságban, amit egyéniségnek, pontosabban *egy névnek* hívnak. A világ-nak ez a szellemisége szinte állandó izgalmi állapotot teremt nálam. Me-gyek valahová és belépek a kapun; vajon mi fogad bent? A legegysze-rűbb élmény következő percben való *bekövetkezésének lehetősége*, egy családtagnak is a meglátása és az, hogy én *mint keveredem bele a dologba*, a reszketésig fel tud izgatni. Most még hagyján, mert az ember 40 éven (jaj) túl már csak „belejön“ a dologba, de fiatalabb ko-romban sokszor kerültem „lehetetlen helyzetbe“ és olyankor rendesen rontottam dolgaimon... Mai napig is a fejem rendesen előbbre jár, mint kéne s az elkövetkezendő percekét már csak megjátszom; pedig a színészkedés igazán nem nekem való... Szóval ez a konfliktus az agy és az ösztön között nem tudom, hogy nálam eredményeiben tulajdon-képpen káros-e vagy hasznos, mert pl. még szexuális vonatkozásban is bizonyos zavart vagy gátlást jelentett mindig számomra; sohasem tud-tam tí. annyira állattá válni, hogy a nőt ne a morál, a szép s egy élet-reszölő kapcsolat prizmáján nézzem... Tudom, hogy az élő élet nagyon lesajnál ezért, mert tán legjobb családapák azok, akik átmentek a meg-alkuvás iskoláin... Persze ez nem jelenti azt, hogy a — színesruha látványa ne rabolt volna el nagyon sok időt tőlem... Az a gondolat, hogy feleségem lehet egyszer valaki, egész bizonyosan nálam nagyobb izgalmat jelent, mint általában az embereknel, mert vegyük csak hozzá azt a fentemlített szokásom, hogy szeretem a dolgokat magamnak újra felépíteni; felépíteni azt a Nőt, aki a teremtés csodáiból részt kapott, abban részt vesz és képes volna — megváltásomra... S ezt nehogy va-lami képletes beszédnek gondolja Rózsika, mert én tényleg úgy gon-dolom, hogy veszem a vésőt, kalapácsot, a vakolókanalat s a befejezés

napján azt mondom: tessék, itt a Nagy Mű, „melyet“ esetleg mondjuk éppen Rózsikának keresztelhetek...

Hát ezen ravasz udvarlási láztól biztosan éppen eléggé meg van rettenve, mert most abbahagyom és igyekezni fogok, hogy a pirulákat rendre adjam be.

[...]

*

Na a csuda vigye el a dolgom, ezt aztán megcsináltam; most veszem észre (rá egy hónapra), hogy Rózsika tulajdonképpeni kérdéseire még mindig nem válaszoltam. Kérdi, hogy születik meg a kép a szubjektív lelkialkatú művésznél, mert annál a fajtánál, amelyik modell nélkül mozdulni sem tud, ez nem is érdekes. A dolog nem olyan egyszerű, nem lehet a művészetben ilyen szigorú kategóriákat felállítani. Nem is időzöm most már tovább a bizonyára számtalan átmeneti típusnál, hanem megpróbálom a saját munkamódszerem leírni. Igaz, hogy ez a művész legbensőbb ügye és sokan hét lakat alatt őrzik, dehát mit csináljak, mikor Rózsika kéri?

„Van a léleknek egy erős szava: a nagyravágy“; ezt mondja Madách a Tragédiában. És vajon van-e ember, akit ne érintene meg a törekvésnek a szele, amely egyszer „felemelheti“ őt? Vagy megmentheti szellemét az örök szép és jó számára? Merészebb lendülettel szólva, az emberiségnél, mint a teremtés koronájánál, ez a *törekvés* a — fajokra való tagozódásban van; ez ad gazdagságot az életnek, a világnak, mert az Ember így tudja irracionális kapcsolataiban *megérzeni* a *közeledés* értelmét, értékét, szenzációját... Például két idegenajkú ember kerül egymás mellé a vonaton; sohasem látták egymást és sosem fogják egymást látni; nagy meleg van s egyik a másikat vízzel kínálja; szólni egymáshoz nem tudnak s ez gazdagítja meg az atmoszférát, mely közöttük támad...

Az ember, mint egyén is, fajiságában van determinálva. Hiába hallgatják agyon a mai napig is pl. nálunk, magyaroknál Szabó Dezsőt. Ő előbb-utóbb diadalmasan fog feltörni a *mélyből*. Mint írtam már talán, az Olaszországban töltött 11 év alatt is féltékenyen vigyáztam (sokszor naiv formában) arra, hogy magyarságom el ne torzuljon. Természetesen *én sem* állok a százszázalékos vérségi alapon, de határt kell szabni, az bizonyos; a magyar népnek ez egyik legsúlyosabb problémája.

A magyar erősen realista, szereti a kézzelfoghatóságot. Ez igaz, de ezenkívül egyebet is. Roppant terjedelmű meseirodalma van. Ezt a mesét azonban mindig visszavetíti különös módon a valóságba. Abban a módban, ahogy ez történik, van egyénisége. Ilyenirányú tájékozottságom is még nagyon hiányos; csak sejtéseim vannak róla. Mint művész különben is feleslegesnek tartom annak túlságos eltudatosítását a művészetben... Rábíztam magam tapasztalataimra, történelmünk fontosabb mozzanataira és egy pár olyan írónkra és szakértőnkre, akik a magyar művelődéstörténetet jelentik...

A művész legokosabban teszi, ha ösztönének prizmáján át kutat szét a világban és így válogatja ki abból azokat az elemeket, melyek egyéniségével párhuzamosak. Többre úgysem képes. Ez a legnagyobb művészeknél is így volt és lesz mindig. Nem mondhatja a művész ma-

gáról, hogy a valóságos életet, a természetet adja (az a bizonyos „élet-hű“ jelző legtöbbször giccses takar), mert a művészet ennél kevesebb és több: egy akkord, melynek szűkre szabott határaiból robban ki az Univerzum.

A művésznek minden fontos. Ez ellentétben levőnek látszik a fentiekkel. De nem így van; nem a világot összetevő dolgok végtelen soráról van szó (amely a nyers anyag), hanem a dolgokat meghatározó jelek végtelen soráról. A magam részéről ezekből a jelekből igyekszem minél többet felölelni úgy, hogy azért a „monumentális“ kárt ne szenvedjen. Munkamódszerem hasonló az élő organizmus kifejlődéséhez: mag, rügy, levél, ág stb. Szóval nem a nagy vonalaknál kezdem, hanem az elemi jeleknél s ezeket ragasztom egymáshoz úgy, hogy végül a képen a legtávolabbeső pontok is kapcsolatban legyenek egymással. A dolgok szintézisbe való kötéséről van szó. Ez tehát tényleg nem a „mit“, hanem a „hogyan“, amely azonban szinte kézzel tapintható reális létet kap; egy szó, egy terminus technicus, melyből megvalósulni látom a gondolatot... Hogy az élet határait jelentő keret ismét a szellem dialát hirdesse!

Az bizonyos, hogy képeim így bizonyos merevséget kapnak, mert nem közvetlen benyomások és élmények eredményei. Én sem tartom ebben az értelemben magam festőnek. Egyszerűen arról van szó, hogy „valakinek“ érzem magam s ezt a magamat próbálom látható formába önteni. Még a szín sem úgy jelentkezik nálam, mint egy rendez festőnél. Nem a szemet „in medias res“ izgató dologi tulajdonság ez nálam, hanem ösztönbe torkolló akaratommal keresem a kolorizmus törvényeit.

Köznapi értelemben vett levegője sincs képeimnek. A levegőben ezen kívül még sok minden egyéb is van s ezeknek együttesét nevezzük itt mondjuk atmoszférának; részemről annak az atmoszférának, amely a mindenséget is betölti. Ez foglalja véglegesen egybe a dolgokat, tehát a leghatalmasabb kapocs..., melynek parányai a fény végtelen sugárrendszerein repülnek felénk. Egyszóval Isten bocsássa meg ágas-kodásom, de munkáim valami ilyesféle kozmikus halászat eredményei akarnak lenni. És bár nem szeretem az ilyen nagyhangú kifejezéseket, de ha nevet akarok adni képeim távlatának, ezt kozmikus perspektívának nevezhetném... amely az atmoszférának még a horizont feletti részét is a kép síkjába hozza... Végre egy eset, amikor megelégszem — két dimenzióval is...

Alakjaim mozgása is (legalább is a mai napig) mindig holtponthoz ábrázol; azt a pillanatot, amikor a mozdulat egyik szakasza véget ért s a másik éppen kezdődik. Ez volna tehát a — negyedik dimenzió... amely „művészi fogásom“ eredete a fent leírt, emberekkel és dolgokkal való találkozásom szellemiségében van.

Tetszett nekem az a körülmény, hogy pl. Olaszországban eltöltött időm utolsó napjáig sem tanultam meg tökéletesen olaszul. Így sokkal inkább megőrizhettem magam számára a legegyszerűbb élmények transzcendens jellegét... Az emberi természet jó és rossz oldalát így világosabban meg tudtam különböztetni. A lélek motorikus erőinek labirintusában így könnyebben tudtam tapogatózni és kitartó gyakorlatra kényszerítettem magam abban, hogy a karakter és lelkiállapot egymásra való kölcsönös hatásában rendet tudjak teremteni.